

Συλλογή της Νομολογίας

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πρώτο τμήμα)

της 7ης Μαρτίου 2018*

«Προδικαστική παραπομπή – Κοινωνική πολιτική – Εργασία ορισμένου χρόνου – Συμβάσεις που συνάπτονται με εργοδότη που υπάγεται στον δημόσιο τομέα – Μέτρα προς επιβολή κυρώσεων σε περίπτωση καταχρηστικής συνάψεως συμβάσεων ορισμένου χρόνου – Αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας»

Στην υπόθεση C-494/16,

με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Tribunale di Trapani (πρωτοδικείο Trapani, Ιταλία) με απόφαση της 5ης Σεπτεμβρίου 2016, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 15 Σεπτεμβρίου 2016, στο πλαίσιο της δίκης

Giuseppa Santoro

κατά

Comune di Valderice,

Presidenza del Consiglio dei Ministri,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (πρώτο τμήμα),

συγκείμενο από τους R. Silva de Lapuerta, πρόεδρο τμήματος, C.G. Fernlund, J.-C. Bonichot, A. Arabadjiev (εισηγητή) και S. Rodin, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: M. Szpunar

γραμματέας: R. Schiano, διοικητικός υπάλληλος,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζήτησεως της 13ης Ιουλίου 2017,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- η G. Santoro, εκπροσωπούμενη από τους S. Galleano, V. De Michele, M. De Luca και E. De Nisco, avvocati,
- ο Comune di Valderice, εκπροσωπούμενος από την G. Messina, avvocatessa,
- η Ιταλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την G. Palmieri, επικουρούμενη από τον G. De Bellis, vice avvocato generale dello Stato, καθώς και από τις C. Colelli και G. D'Avanzo, avvocati dello Stato,

* Γλώσσα διαδικασίας: η ιταλική.

– η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τους G. Gattinara και M. van Beek,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 26ης Οκτωβρίου 2017,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία της ρήτρας 5 της συμφωνίας-πλαisiού για την εργασία ορισμένου χρόνου η οποία συνήφθη στις 18 Μαρτίου 1999 (στο εξής: συμφωνία-πλαίσιο) και έχει προσαρτηθεί στην οδηγία 1999/70/ΕΚ του Συμβουλίου, της 28ης Ιουνίου 1999, σχετικά με τη συμφωνία-πλαίσιο για την εργασία ορισμένου χρόνου που συνήφθη από τη CES, την UNICE και το CEEP (ΕΕ 1999, L 175, σ. 43).
- 2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ της Giuseppa Santoro και του Comune di Valderice (Δήμου του Valderice, Ιταλία), με αντικείμενο τις συνέπειες που πρέπει να αντληθούν από τη σύναψη διαδοχικών συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου μεταξύ της ενδιαφερομένης και του Δήμου αυτού.

Το νομικό πλαίσιο

Το δίκαιο της Ένωσης

- 3 Σύμφωνα με τη ρήτρα 1 της συμφωνίας-πλαisiού, σκοπός της είναι, αφενός, η βελτίωση της ποιότητας της εργασίας ορισμένου χρόνου με τη διασφάλιση της εφαρμογής της αρχής της απαγορεύσεως των διακρίσεων και, αφετέρου, η καθιέρωση ενός πλαισιού για να αποτραπεί η κατάχρηση που προκαλείται από τη χρησιμοποίηση διαδοχικών συμβάσεων ή σχέσεων εργασίας ορισμένου χρόνου.
- 4 Η ρήτρα 5 της συμφωνίας-πλαisiού, που φέρει τον τίτλο «Μέτρα για την αποφυγή κατάχρησης», έχει ως εξής:

«1. Για να αποτραπεί η κατάχρηση που μπορεί να προκύψει από τη χρησιμοποίηση διαδοχικών συμβάσεων ή σχέσεων εργασίας ορισμένου χρόνου, τα κράτη μέλη, ύστερα από διαβουλεύσεις με τους κοινωνικούς εταίρους σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, συλλογικές συμβάσεις ή πρακτική, ή/και οι κοινωνικοί εταίροι, όταν δεν υπάρχουν ισοδύναμα νομοθετικά μέτρα, για την πρόληψη των καταχρήσεων λαμβάνουν κατά τρόπο που να λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες ειδικών τομέων ή/και κατηγοριών εργαζομένων, ένα ή περισσότερα από τα ακόλουθα μέτρα:

- α) αντικειμενικούς λόγους που να δικαιολογούν την ανανέωση τέτοιων συμβάσεων ή σχέσεων εργασίας·
 - β) τη μέγιστη συνολική διάρκεια διαδοχικών συμβάσεων ή σχέσεων εργασίας ορισμένου χρόνου·
 - γ) τον αριθμό των ανανεώσεων τέτοιων συμβάσεων ή σχέσεων εργασίας.
2. Τα κράτη μέλη ύστερα από διαβουλεύσεις με τους κοινωνικούς εταίρους ή/και οι κοινωνικοί εταίροι καθορίζουν, όταν χρειάζεται, υπό ποιες συνθήκες οι συμβάσεις ή σχέσεις εργασίας ορισμένου χρόνου:
 - α) θεωρούνται “διαδοχικές”·

β) χαρακτηρίζονται συμβάσεις ή σχέσεις αορίστου χρόνου.»

Το ιταλικό δίκαιο

- 5 Το άρθρο 97 του Συντάγματος επιβάλλει στη δημόσια διοίκηση την υποχρέωση να προβαίνει σε προσλήψεις μόνο μέσω διαδικασιών επιλογής.
- 6 Όπως προκύπτει από τη δικογραφία την οποία έχει στη διάθεσή του το Δικαστήριο, το άρθρο 5, παράγραφος 2, του decreto legislativo n. 368 – Attuazione della direttiva 1999/70/CE relativa all'accordo quadro sul lavoro a tempo determinato concluso dall'UNICE, dal CEEP e dal CES (νομοθετικού διατάγματος 368, περί μεταφοράς της οδηγίας 1999/70/ΕΚ σχετικά με τη συμφωνία-πλαίσιο για την εργασία ορισμένου χρόνου που συνήφθη από τη CES, την UNICE και το CEEP), της 6ης Σεπτεμβρίου 2001 (*GURI* αριθ. 235, της 9ης Οκτωβρίου 2001), όπως ίσχυε κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της υποθέσεως της κύριας δίκης, ορίζει τα εξής:

«Εάν η σχέση εργασίας συνεχίζεται πέραν της τριακοστής ημέρας, σε περίπτωση συμβάσεως διάρκειας κάτω των έξι μηνών εφόσον έχει παρέλθει επίσης ο συνολικός χρόνος που προβλέπεται στην παράγραφο 4 bis, ή πέραν της πεντηκοστής ημέρας στις λοιπές περιπτώσεις, η σύμβαση λογίζεται ως αορίστου χρόνου από τη λήξη των ως άνω χρονικών περιόδων.»

- 7 Το άρθρο 5, παράγραφος 4 bis, αυτού του νομοθετικού διατάγματος ορίζει τα εξής:

«Με την επιφύλαξη του καθεστώτος των διαδοχικών συμβάσεων που προβλέπεται στις προηγούμενες παραγράφους, οσάκις, λόγω διαδοχικών συμβάσεων ορισμένου χρόνου για την εκτέλεση ισοδύναμων καθηκόντων, η σχέση εργασίας μεταξύ του αυτού εργοδότη και του αυτού εργαζομένου υπερβαίνει, συνολικώς, τους τριάντα έξι μήνες, συμπεριλαμβανομένων των παρατάσεων και των ανανεώσεων, ανεξαρτήτως των χρονικών διαστημάτων που μεσολαβούν μεταξύ των συμβάσεων, η σχέση εργασίας λογίζεται ως αορίστου χρόνου κατά την παράγραφο 2 [...]».

- 8 Κατά το άρθρο 36 του decreto legislativo n. 165 – Norme generali sull'ordinamento del Lavoro alle dipendenze delle amministrazioni pubbliche (νομοθετικού διατάγματος 165, περί γενικών κανόνων για την οργάνωση της εργασίας στη δημόσια διοίκηση), της 30ής Μαρτίου 2001 (τακτικό συμπλήρωμα στην *GURI* αριθ. 106, της 9ης Μαΐου 2001, στο εξής: νομοθετικό διάταγμα 165/2001):

«1. Για την κάλυψη των τακτικών αναγκών της, η δημόσια διοίκηση προσλαμβάνει προσωπικό αποκλειστικώς με συμβάσεις μισθωτής εργασίας αορίστου χρόνου [...]

2. Για την κάλυψη πρόσκαιρων και έκτακτων αναγκών, η δημόσια διοίκηση δύναται, τηρώντας τις ισχύουσες διαδικασίες προσλήψεως, να προσφεύγει στις ευέλικτες μορφές συμβάσεων προσλήψεως και απασχολήσεως προσωπικού που προβλέπονται από τον αστικό κώδικα και τους νόμους περί σχέσεων εργασίας σε επιχειρήσεις [...]

[...]

5. Εν πάση περιπτώσει και υπό την επιφύλαξη οποιασδήποτε ευθύνης και κυρώσεως που μπορεί να συνεπάγεται, η παράβαση διατάξεων αναγκαστικού δικαίου που αφορούν την εκ μέρους της δημόσιας διοικήσεως πρόσληψη ή απασχόληση εργαζομένων δεν μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την κατάρτιση συμβάσεων εργασίας αορίστου χρόνου με τη δημόσια διοίκηση. Ο οικείος εργαζόμενος δικαιούται να ζητήσει την αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε από την παροχή εργασίας κατά παράβαση διατάξεων αναγκαστικού δικαίου. Η διοίκηση φέρει την υποχρέωση να ανακτά από τους υπευθύνους τα καταβληθέντα για τον λόγο αυτό ποσά, εφόσον η παράβαση οφείλεται σε δόλο ή βαρεία αμέλεια. Τα διευθυντικά στελέχη τα οποία ενεργούν κατά παράβαση των διατάξεων του παρόντος άρθρου

ευθύνονται επίσης, σύμφωνα με το άρθρο 21 του παρόντος διατάγματος. Οι παραβάσεις αυτές λαμβάνονται υπόψη κατά την αξιολόγηση της εργασίας των στελεχών αυτών, σύμφωνα με το άρθρο 5 του νομοθετικού διατάγματος 286 της 30ής Ιουλίου 1999.

[...]

5 quater. Οι συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου οι οποίες συνάπτονται κατά παράβαση του παρόντος άρθρου είναι άκυρες και προσδιορίζουν την ευθύνη της διοικήσεως. Τα διευθυντικά στελέχη τα οποία ενεργούν κατά παράβαση των διατάξεων του παρόντος άρθρου ευθύνονται επίσης σύμφωνα με το άρθρο 21. Σε διευθυντικό στέλεχος το οποίο ευθύνεται για παρατυπίες σχετικές με την προσφυγή σε ευέλικτη εργασία δεν καταβάλλεται έκτακτη αμοιβή [...] λόγω επιτεύξεως αποτελέσματος».

- 9 Το άρθρο 32, παράγραφος 5, του legge n. 183 – Deleghe al Governo in materia di lavori usuranti, di riorganizzazione di enti, di congedi, aspettative e permessi, di ammortizzatori sociali, di servizi per l'impiego, di incentivi all'occupazione, di apprendistato, di occupazione femminile, nonché misure contro il lavoro sommerso e disposizioni in tema di lavoro pubblico e di controversie di lavoro (εξουσιοδοτικού νόμου 183 για τη ρύθμιση θεμάτων σχετικών με τα βαρέα και ανθυγιεινά επαγγέλματα, με την αναδιάρθρωση φορέων, με τις άδειες, την ετοιμότητα προς εργασία και τις δικαιολογημένες απουσίες, με μέτρα κοινωνικής προστασίας, με τους οργανισμούς απασχόλησης, με την παροχή κινήτρων για απασχόληση, με τη μαθητεία και με την απασχόληση των γυναικών, με μέτρα κατά της αδήλωτης εργασίας, καθώς και με την απασχόληση στον δημόσιο τομέα και τις εργατικές διαφορές), της 4ης Νοεμβρίου 2010 (τακτικό συμπλήρωμα στην *GURI* αριθ. 262, της 9ης Νοεμβρίου 2010, στο εξής: νόμος 183/2010), ορίζει τα εξής:

«Σε περίπτωση μετατροπής της συμβάσεως εργασίας ορισμένου χρόνου, το δικαστήριο καταδικάζει τον εργοδότη σε αποκατάσταση της ζημίας του εργαζομένου επιδικάζοντας συνολική αποζημίωση κυμαινόμενη μεταξύ των τελευταίων πλήρων πραγματικών αποδοχών 2,5 και 12 μηνών, λαμβανομένων υπόψη των κριτηρίων τα οποία προβλέπει το άρθρο 8 του νόμου 604 της 15ης Ιουλίου 1966.»

- 10 Το άρθρο 8 του legge n. 604 – Norme sui licenziamenti individuali (νόμου 604, για τις ατομικές απολύσεις), της 15ης Ιουλίου 1966 (*GURI* αριθ. 195, της 6ης Αυγούστου 1966), προβλέπει τα ακόλουθα:

«Όταν διαπιστώνεται ότι δεν συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις νόμιμης ή για σπουδαίο λόγο απολύσεως, ο εργοδότης υποχρεούται να επανεντάξει τον εργαζόμενο εντός τριών ημερών ή, άλλως, να του καταβάλει αποζημίωση, το ύψος της οποίας κυμαίνεται μεταξύ του ποσού των τελευταίων πλήρων πραγματικών αποδοχών 2,5 και 6 μηνών, αναλόγως του αριθμού των εργαζομένων, του μεγέθους της επιχειρήσεως, της αρχαιότητας του εργαζομένου και της συμπεριφοράς και των όρων που συμφώνησαν τα μέρη. Το ανώτατο όριο της αποζημίωσης αυτής μπορεί να αυξηθεί μέχρι του ποσού των πλήρων αποδοχών 10 μηνών, όταν η διάρκεια απασχολήσεως του εργαζομένου υπερβαίνει τα 10 έτη, και μέχρι του ποσού των πλήρων αποδοχών 14 μηνών, όταν η διάρκεια απασχολήσεως υπερβαίνει τα 20 έτη και η επιχείρηση απασχολεί περισσότερους από 15 εργαζομένους.»

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

- 11 Από το 1996 έως το 2002, η G. Santoro άσκησε επαγγελματική δραστηριότητα ως εργαζομένη στον τομέα της κοινωνικής δράσεως του Δήμου του Valderice, και, στη συνέχεια, απασχολήθηκε από τον ίδιο Δήμο βάσει συμβάσεως συντονισμένης και συνεχούς συνεργασίας έως τα τέλη του 2010. Στις 4 Οκτωβρίου 2010, συνήψε σύμβαση μερικής απασχολήσεως με τον εν λόγω Δήμο, με καθορισθείσα ημερομηνία λήξεως την 31η Δεκεμβρίου 2012. Η σύμβαση αυτή παρατάθηκε τρεις φορές, έως την 31η Δεκεμβρίου 2016, ήτοι διήρκεσε συνολικά τέσσερα έτη.

- 12 Η G. Santoro προσέφυγε ενώπιον του Tribunale di Trapani (πρωτοδικείο Trapani, Ιταλία), ζητώντας, μεταξύ άλλων, να διαπιστωθεί ο καταχρηστικός χαρακτήρας αυτών των συμβάσεων ορισμένου χρόνου, να καταδικαστεί ο Δήμος του Valderice σε αποκατάσταση της ζημίας την οποία υπέστη, διατάσσοντας τη σύναψη σχέσεως εργασίας αορίστου χρόνου, και, επικουρικώς, να καταδικαστεί ο Δήμος αυτός σε καταβολή χρηματικής αποζημίωσης αμείβοντάς την και αναγνωρίζοντάς της, από νομικής απόψεως, καθεστώς παρόμοιο με εργαζομένου στον εν λόγω Δήμο απασχολούμενου με σχέση εργασίας αορίστου χρόνου ο οποίος έχει την ίδια αρχαιότητα στην υπηρεσία με την ίδια.
- 13 Σύμφωνα με το άρθρο 36, παράγραφος 5, του νομοθετικού διατάγματος 165/2001, η εκ μέρους της δημόσιας διοίκησης παράβαση της απαγορεύσεως κατ' επανάληψη συνάψεως συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου δεν μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τη μετατροπή της εν λόγω συμβάσεως σε σύμβαση αορίστου χρόνου. Κατά συνέπεια, ένας εργαζόμενος όπως η G. Santoro μπορεί να απαιτήσει μόνον την αποκατάσταση της ζημίας την οποία υπέστη, η οποία περιορίζεται, σύμφωνα με το άρθρο 32, παράγραφος 5, του νόμου 183/2010, στην καταβολή συνολικής αποζημίωσης το ύψος της οποίας κυμαίνεται μεταξύ του ποσού των τελευταίων πλήρων πραγματικών αποδοχών 2,5 και 12 μηνών του εργαζομένου αυτού. Σύμφωνα με τις διαπιστώσεις του αιτούντος δικαστηρίου, η αποζημίωση αυτή υποκαθιστά μόνον τα εισοδήματα τα οποία θα είχε εισπράξει ο εν λόγω εργαζόμενος «εν αναμονή» της δικαιοσύνης του.
- 14 Το Tribunale di Genova (πρωτοδικείο Γένοβας, Ιταλία) είχε ζητήσει από το Δικαστήριο να αποφανθεί επί του ζητήματος αν η απαγόρευση της μετατροπής, σε σύμβαση εργασίας αορίστου χρόνου, διαδοχικών συμβάσεων ορισμένου χρόνου οι οποίες συνήφθησαν με τη δημόσια διοίκηση ήταν σύμφωνη προς το δίκαιο της Ένωσης. Στην απόφαση της 7ης Σεπτεμβρίου 2006, Marrosu και Sardino (C-53/04, EU:C:2006:517, σκέψη 57), το Δικαστήριο απάντησε στο ερώτημα αυτό υπό την έννοια ότι η απαγόρευση αυτή δεν αντιβαίνει στις ρήτρες της συμφωνίας-πλαίσιου, εφόσον η εσωτερική έννομη τάξη του οικείου κράτους μέλους περιλαμβάνει «πραγματικό μέτρο προοριζόμενο να αποτρέπει και, αν συντρέχει περίπτωση, να τιμωρεί την καταχρηστική χρησιμοποίηση διαδοχικών συμβάσεων ορισμένου χρόνου από εργοδότη του δημόσιου τομέα».
- 15 Κατόπιν της αποφάσεως αυτής, το Tribunale di Genova (πρωτοδικείο Γένοβας) επιδίκασε στους ζημιωθέντες εργαζομένους όχι μόνον αποζημίωση ίση προς τις αποδοχές τουλάχιστον πέντε μηνών, αλλά και «συμψηφιστική αποζημίωση επανεντάξεως» ίση προς τις αποδοχές δεκαπέντε μηνών, υπολογιζόμενες βάσει των τελευταίων πλήρων πραγματικών αποδοχών των εργαζομένων αυτών. Η απόφαση αυτή επικυρώθηκε ρητώς από το Corte d'appello di Genova (εφετείο Γένοβας, Ιταλία), το οποίο έκρινε ότι ανταποκρινόταν στην ανάγκη ενισχύσεως της προστασίας των εργαζομένων του δημόσιου τομέα, σε συμμόρφωση προς την απόφαση της 7ης Σεπτεμβρίου 2006, Marrosu και Sardino (C-53/04, EU:C:2006:517).
- 16 Ωστόσο, με την απόφαση της 15ης Μαρτίου 2016 (αριθ. 5072/2016), το Corte suprema di cassazione (Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, Ιταλία) έκρινε ότι, σε περίπτωση χρησιμοποίησεως από τη δημόσια διοίκηση συμβάσεων ορισμένου χρόνου, η οποία είναι παράνομη λόγω της απαγορεύσεως την οποία προβλέπει το άρθρο 36, παράγραφος 1, του νομοθετικού διατάγματος 165/2001, πέραν της θέσεως σε εφαρμογή των μηχανισμών που στρέφονται κατά των ευθυνόμενων διευθυντικών στελεχών, προβλέπεται μόνον ότι ο ζημιωθείς εργαζόμενος δικαιούται, επιπλέον της προαναφερθείσας στην προηγούμενη σκέψη κατ' αποκοπήν αποζημίωσης, αποκατάσταση της ζημίας που συνδέεται με την «απώλεια ευκαιρίας». Η αποζημίωση αυτή οφείλεται διότι η απασχόληση ορισμένου χρόνου ενδεχομένως έχει ως αποτέλεσμα «ο εργαζόμενος να απώλεσε άλλες ευκαιρίες για σταθερή εργασία». Το δικαστήριο αυτό έκρινε μη προσήκον το μέτρο το οποίο αποφάσισε το Tribunale di Genova (πρωτοδικείο Γένοβας), με το σκεπτικό ότι το πρόσωπο το οποίο συνάπτει σύμβαση με δημόσια αρχή δεν δύναται να απολέσει θέση εργασίας την οποία μπορεί να καταλάβει μόνον κατόπιν επιτυχίας σε διαγωνισμό προσλήψεως.

- 17 Κατά το αιτούν δικαστήριο, το στοιχείο αυτό δεν συμμορφώνεται πλήρως προς τις απαιτήσεις που απορρέουν από την απόφαση του Δικαστηρίου της 7ης Σεπτεμβρίου 2006, *Marrosu και Sardino* (C-53/04, EU:C:2006:517), λαμβανομένης υπόψη, ιδίως, της διαφορετικής μεταχειρίσεως μεταξύ των μισθωτών οι οποίοι συνάπτουν σύμβαση με δημόσια αρχή και εκείνων που συνάπτουν σύμβαση εργασίας με φορέα ιδιωτικού δικαίου. Το αιτούν δικαστήριο ζητεί, ως εκ τούτου, να διευκρινιστεί αν ως προς τους μισθωτούς της πρώτης περιπτώσεως πρέπει να εφαρμοστεί μέτρο το οποίο να μην είναι λιγότερο ευνοϊκό από εκείνο του οποίου επωφελούνται οι μισθωτοί της δεύτερης περιπτώσεως, ήτοι αποζημίωση προς αντιστάθμιση της μη μετατροπής της σχέσεως εργασίας τους ορισμένου χρόνου σε σχέση εργασίας αορίστου χρόνου.
- 18 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Tribunale di Trapani (πρωτοδικείο Trapani) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:
- «1) Συνιστά ισοδύναμο και αποτελεσματικό μέτρο, κατά τις αποφάσεις της 7ης Σεπτεμβρίου 2006, *Marrosu και Sardino* (C-53/04, EU:C:2006:517), και της 26ης Νοεμβρίου 2014, *Mascolo κ.λπ.* (C-22/13, C-61/13 έως C-63/13 και C-418/13, EU:C:2014:2401), η επιδίκαση σε εργαζόμενο στον δημόσιο τομέα, θύμα καταχρηστικής συνάψεως διαδοχικών συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου, αποζημιώσεως κυμαινόμενης μεταξύ 2,5 και 12 μηνιαίων μισθών υπολογιζομένων βάσει των τελευταίων μηνιαίων αποδοχών του (άρθρο 32, παράγραφος 5, του νόμου 183/2010), οσάκις αυτός μπορεί να αξιώσει την πλήρη αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη μόνον εάν αποδείξει ότι απώλεσε άλλες ευκαιρίες εργασίας ή ότι, εάν είχε προκληρυχθεί τακτικός διαγωνισμός, θα είχε επιτύχει σε αυτόν;
- 2) Έχει η αρχή της ισοδυναμίας, την οποία μνημόνευσε το Δικαστήριο στις αποφάσεις της 7ης Σεπτεμβρίου 2006, *Marrosu και Sardino* (C-53/04, EU:C:2006:517), και της 26ης Νοεμβρίου 2014, *Mascolo κ.λπ.* (C-22/13, C-61/13 έως C-63/13 και C-418/13, EU:C:2014:2401), την έννοια ότι, οσάκις το κράτος μέλος αποφασίζει να μην εφαρμόσει στον δημόσιο τομέα τη μετατροπή της σχέσεως εργασίας (η οποία αναγνωρίζεται στον ιδιωτικό τομέα), οφείλει σε κάθε περίπτωση να διασφαλίσει στον εργαζόμενο το ίδιο όφελος, ενδεχομένως μέσω αποζημιώσεως που υπολογίζεται κατ' ανάγκη βάσει της αξίας της θέσεως εργασίας αορίστου χρόνου;»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του παραδεκτού

- 19 Η Ιταλική Κυβέρνηση εκφράζει αμφιβολίες ως προς το παραδεκτό των προδικαστικών ερωτημάτων. Υποστηρίζει ότι η απόφαση περί παραπομπής δεν περιγράφει με σαφήνεια τα πραγματικά περιστατικά της κύριας δίκης, καθόσον δεν περιγράφει ούτε τον δημόσιο τομέα δραστηριοτήτων στον οποίο εργάζεται η ενάγουσα της κύριας δίκης ούτε τα καθήκοντα τα οποία της έχουν ανατεθεί.
- 20 Συναφώς πρέπει να υπομνησθεί ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, στο πλαίσιο της συνεργασίας μεταξύ αυτού και των εθνικών δικαστηρίων την οποία έχει θεσμοθετήσει το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, μόνο στο εθνικό δικαστήριο, το οποίο εκδικάζει τη διαφορά και πρέπει να αναλάβει την ευθύνη της δικαστικής αποφάσεως που πρόκειται να εκδοθεί, εναπόκειται να εκτιμήσει, με γνώμονα τις ιδιομορφίες της υποθέσεως, τόσο την αναγκαιότητα μιας προδικαστικής αποφάσεως για να είναι σε θέση να εκδώσει την απόφασή του όσο και το λυσιτελές των ερωτημάτων που υποβάλλει στο Δικαστήριο. Συνεπώς, εφόσον τα υποβληθέντα ερωτήματα αφορούν την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης, το Δικαστήριο υποχρεούται, κατ' αρχήν, να αποφανθεί (απόφασης της 12ης Νοεμβρίου 2015, *Hewlett-Packard Belgium*, C-572/13, EU:C:2015:750, σκέψη 24 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

- 21 Άρνηση του Δικαστηρίου να απαντήσει σε προδικαστικό ερώτημα που έχει υποβάλει εθνικό δικαστήριο είναι δυνατή μόνον όταν προκύπτει προδήλως ότι η ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης την οποία ζητεί το εθνικό δικαστήριο δεν έχει καμία σχέση με το υποστατό ή το αντικείμενο της διαφοράς της κύριας δίκης, όταν το πρόβλημα είναι υποθετικής φύσεως ή ακόμη όταν το Δικαστήριο δεν διαθέτει τα πραγματικά και νομικά στοιχεία που είναι αναγκαία προκειμένου να δώσει χρήσιμη απάντηση στα ερωτήματα που του έχουν υποβληθεί (αποφάσεις της 16ης Ιουνίου 2015, Gauweiler κ.λπ., C-62/14, EU:C:2015:400, σκέψη 25, καθώς και της 8ης Σεπτεμβρίου 2015, Taricco κ.λπ., C-105/14, EU:C:2015:555, σκέψη 30).
- 22 Ωστόσο, εν προκειμένω δεν συντρέχει τέτοια περίπτωση. Συγκεκριμένα, αφενός, στη διάταξη περί παραπομπής εκτίθεται επαρκώς το πραγματικό και νομικό πλαίσιο, οπότε είναι δυνατός ο προσδιορισμός του περιεχομένου των υποβαλλόμενων ερωτημάτων. Το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει, συναφώς, ότι η ενάγουσα της κύριας δίκης εργάστηκε για λογαριασμό του ίδιου εργοδότη μεταξύ της 4ης Οκτωβρίου 2010 και της 31ης Δεκεμβρίου 2016, βάσει διαδοχικών συμβάσεων ορισμένου χρόνου, και αναφέρει ότι η ενώπιόν του διαφορά άπτεται ζητημάτων τα οποία συνδέονται με την καταχρηστική χρησιμοποίηση συμβάσεων ορισμένου χρόνου. Αφετέρου, η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως εκθέτει με σαφήνεια τους λόγους για τους οποίους το εν λόγω δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί η ερμηνεία ορισμένων διατάξεων του δικαίου της Ένωσης και κρίνει αναγκαίο να υποβάλει τα προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο. Ειδικότερα, το εν λόγω δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν η αποζημίωση την οποία προβλέπει το άρθρο 32, παράγραφος 5, του νόμου 183/2010 συνιστά μέτρο επαρκές για την αποκατάσταση της ζημίας που προκαλεί η καταχρηστική χρησιμοποίηση συμβάσεων ορισμένου χρόνου και αναφέρει ότι η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι αναγκαία για να αποφανθεί επί της διαφοράς της κύριας δίκης.
- 23 Επομένως, τα προδικαστικά ερωτήματα είναι παραδεκτά.

Επί της ουσίας

- 24 Με τα ερωτήματά του, τα οποία πρέπει να συνεξεταστούν, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν η ρήτρα 5 της συμφωνίας-πλαίσου έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική νομοθεσία η οποία δεν επιβάλλει, για την καταχρηστική χρησιμοποίηση, από εργοδότη που υπάγεται στον δημόσιο τομέα, διαδοχικών συμβάσεων ορισμένου χρόνου, υποχρέωση καταβολής, στον εργαζόμενο, αποζημιώσεως προκειμένου να αντισταθμιστεί η μη μετατροπή της σχέσεως εργασίας ορισμένου χρόνου σε σχέση εργασίας αορίστου χρόνου, αλλά προβλέπει τη χορήγηση αποζημιώσεως κυμαινόμενης μεταξύ 2,5 και 12 μηνιαίων μισθών υπολογιζομένων βάσει των τελευταίων αποδοχών του εν λόγω εργαζομένου, σε συνδυασμό με τη δυνατότητά του να αξιώσει πλήρη αποζημίωση εάν αποδείξει ότι απώλεσε άλλες ευκαιρίες ανευρέσεως εργασίας ή ότι, εάν είχε προκηρυχθεί τακτικός διαγωνισμός, θα είχε επιτύχει σε αυτόν.
- 25 Υπενθυμίζεται ότι αντικείμενο της ρήτρας 5, σημείο 1, της συμφωνίας-πλαίσου είναι η εκπλήρωση ενός από τους σκοπούς τους οποίους επιδιώκει η συμφωνία-πλαίσιο, ήτοι η οριοθέτηση της δυνατότητας χρησιμοποίησης διαδοχικών συμβάσεων ή σχέσεων εργασίας ορισμένου χρόνου, η οποία θεωρείται δυνητικά πηγή καταχρήσεων εις βάρος των εργαζομένων, προβλέποντας ορισμένες διατάξεις ελάχιστης προστασίας προς αποφυγή της προσωρινότητας της καταστάσεως των εργαζομένων (βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 4ης Ιουλίου 2006, Adeneler κ.λπ., C-212/04, EU:C:2006:443, σκέψη 63 της 26ης Ιανουαρίου 2012, Küçük, C-586/10, EU:C:2012:39, σκέψη 25, καθώς και της 3ης Ιουλίου 2014, Fiamingo κ.λπ., C-362/13, C-363/13 και C-407/13, EU:C:2014:2044, σκέψη 54).
- 26 Επομένως, η ρήτρα 5, σημείο 1, της συμφωνίας-πλαίσου επιβάλλει στα κράτη μέλη, προκειμένου να αποτραπεί η καταχρηστική χρησιμοποίηση διαδοχικών συμβάσεων ή σχέσεων εργασίας ορισμένου χρόνου, τη λήψη ενός, τουλάχιστον, μέτρου εξ αυτών που απαριθμούνται στη ρήτρα αυτή, εφόσον το εθνικό τους δίκαιο δεν περιλαμβάνει ισοδύναμα νομοθετικά μέτρα. Στο πλαίσιο αυτό, τα τρία μέτρα

που απαριθμούνται σε αυτήν τη ρήτρα 5, σημείο 1, στοιχεία α' έως γ', αφορούν, αντιστοίχως, την ύπαρξη αντικειμενικών λόγων που δικαιολογούν την ανανέωση τέτοιων συμβάσεων ή σχέσεων εργασίας, τη μέγιστη συνολική διάρκεια αυτών των διαδοχικών συμβάσεων ή σχέσεων εργασίας και τον αριθμό των ανανεώσεών τους (απόφαση της 26ης Νοεμβρίου 2014, Mascolo κ.λπ., C-22/13, C-61/13 έως C-63/13 και C-418/13, EU:C:2014:2401, σκέψη 74 καθώς και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

- 27 Συναφώς, τα κράτη μέλη διαθέτουν περιθώριο εκτιμήσεως, καθώς έχουν την ευχέρεια είτε να λάβουν ένα ή περισσότερα από τα μέτρα που απαριθμούνται στην εν λόγω ρήτρα 5, σημείο 1, στοιχεία α' έως γ', είτε, ακόμη, να αρκестούν σε υφιστάμενα ισοδύναμα νομοθετικά μέτρα, λαμβάνοντας υπόψη τις ανάγκες συγκεκριμένων κλάδων και/ή κατηγοριών εργαζομένων (απόφαση της 26ης Νοεμβρίου 2014, Mascolo κ.λπ., C-22/13, C-61/13 έως C-63/13 και C-418/13, EU:C:2014:2401, σκέψη 75 καθώς και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 28 Επομένως, η ρήτρα 5, σημείο 1, της συμφωνίας-πλαisiού επιτάσσει στα κράτη μέλη την επίτευξη γενικού σκοπού, δηλαδή της αποτροπής τέτοιων καταχρηστικών πρακτικών, παρέχοντάς τους τη δυνατότητα να επιλέξουν τα μέσα για την επίτευξή του, υπό την προϋπόθεση ότι αυτά δεν θα αντιβαίνουν προς τον σκοπό και δεν θα περιορίζουν την πρακτική αποτελεσματικότητα της συμφωνίας-πλαisiού (απόφαση της 26ης Νοεμβρίου 2014, Mascolo κ.λπ., C-22/13, C-61/13 έως C-63/13 και C-418/13, EU:C:2014:2401, σκέψη 76 καθώς και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 29 Επιπλέον, όταν, όπως συμβαίνει εν προκειμένω, το δίκαιο της Ένωσης δεν προβλέπει ειδικές κυρώσεις για την περίπτωση κατά την οποία παρά ταύτα διαπιστώνονται καταχρηστικές πρακτικές, εναπόκειται στις εθνικές αρχές να λαμβάνουν μέτρα που πρέπει να είναι όχι μόνον αναλογικά, αλλά και αρκούντως αποτελεσματικά και αποτρεπτικά για να εξασφαλίζουν την πλήρη αποτελεσματικότητα των κανόνων που έχουν θεσπιστεί κατ' εφαρμογή της συμφωνίας-πλαisiού (απόφαση της 26ης Νοεμβρίου 2014, Mascolo κ.λπ., C-22/13, C-61/13 έως C-63/13 και C-418/13, EU:C:2014:2401, σκέψη 77 καθώς και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 30 Οι λεπτομερείς κανόνες εφαρμογής των παραπάνω κανόνων θεσπίζονται μεν, εφόσον δεν υπάρχει σχετική ρύθμιση της Ένωσης, στην εσωτερική έννομη τάξη των κρατών μελών δυνάμει της αρχής της διαδικαστικής αυτονομίας των κρατών αυτών, πλην όμως δεν πρέπει να είναι λιγότερο ευνοϊκοί από αυτούς που διέπουν παρεμφερείς καταστάσεις εσωτερικής φύσεως (αρχή της ισοδυναμίας) ούτε να καθιστούν στην πράξη αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που απονέμει η έννομη τάξη της Ένωσης (αρχή της αποτελεσματικότητας) (απόφαση της 26ης Νοεμβρίου 2014, Mascolo κ.λπ., C-22/13, C-61/13 έως C-63/13 και C-418/13, EU:C:2014:2401, σκέψη 78 καθώς και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 31 Επομένως, όταν έχει γίνει καταχρηστική χρησιμοποίηση διαδοχικών συμβάσεων ή σχέσεων εργασίας ορισμένου χρόνου, πρέπει να υπάρχει δυνατότητα εφαρμογής μέτρου που να παρέχει αποτελεσματικές και ισοδύναμες εγγυήσεις για την προστασία των εργαζομένων, ώστε να επιτιμάται δεόντως η κατάχρηση αυτή και να εξαλείφονται οι συνέπειες της παραβάσεως του δικαίου της Ένωσης (απόφαση της 26ης Νοεμβρίου 2014, Mascolo κ.λπ., C-22/13, C-61/13 έως C-63/13 και C-418/13, EU:C:2014:2401, σκέψη 79 καθώς και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 32 Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι, εφόσον η ρήτρα 5, σημείο 2, της συμφωνίας-πλαisiού δεν τάσσει γενική υποχρέωση των κρατών μελών να προβλέπουν τη μετατροπή των συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου σε συμβάσεις εργασίας αορίστου χρόνου ούτε θέτει συγκεκριμένες προϋποθέσεις υπό τις οποίες δύνανται να χρησιμοποιηθούν οι πρώτες συμβάσεις, η διάταξη αυτή αφήνει στα κράτη μέλη ορισμένη εξουσία εκτιμήσεως στον τομέα αυτόν (απόφαση της 7ης Σεπτεμβρίου 2006, Marrosu και Sardino, C-53/04, EU:C:2006:517, σκέψη 47).

- 33 Επομένως, αυτή καθαυτή, η ρήτρα 5 της συμφωνίας-πλαίσου δεν εμποδίζει να αντιμετωπίζει ένα κράτος μέλος διαφορετικά την καταχρηστική χρησιμοποίηση διαδοχικών συμβάσεων ή σχέσεων εργασίας ορισμένου χρόνου αναλόγως του αν οι εν λόγω συμβάσεις ή σχέσεις συνήφθησαν με εργοδότη ο οποίος ανήκει στον ιδιωτικό τομέα ή με εργοδότη ο οποίος υπάγεται στον δημόσιο τομέα (απόφαση της 7ης Σεπτεμβρίου 2006, Marrosu και Sardino, C-53/04, EU:C:2006:517, σκέψη 48).
- 34 Πάντως, προκειμένου μια εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίδικη στην υπόθεση της κύριας δίκης, η οποία απαγορεύει, μόνο στον δημόσιο τομέα, τη μετατροπή μιας σειράς συμβάσεων ορισμένου χρόνου σε σύμβαση εργασίας αορίστου χρόνου, να μπορεί να θεωρηθεί σύμφωνη με τη συμφωνία-πλαίσιο, η εσωτερική έννομη τάξη του οικείου κράτους μέλους πρέπει να προβλέπει, στον συγκεκριμένο τομέα, άλλο αποτελεσματικό μέτρο προς αποφυγή της καταχρηστικής χρησιμοποίησης διαδοχικών συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου και, ενδεχομένως, την επιβολή κυρώσεων (απόφαση της 7ης Σεπτεμβρίου 2006, Marrosu και Sardino, C-53/04, EU:C:2006:517, σκέψη 49).
- 35 Σύμφωνα με τη διάταξη περί παραπομπής, το άρθρο 36, παράγραφος 5, του νομοθετικού διατάγματος 165/2001 προβλέπει ότι η εκ μέρους της δημόσιας διοικήσεως παράβαση διατάξεων σχετικών με την πρόσληψη ή την απασχόληση εργαζομένων δεν μπορεί μεν να έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία σχέσεως εργασίας αορίστου χρόνου μεταξύ της εν λόγω δημόσιας διοικήσεως και των οικείων εργαζομένων, πλην όμως οι εργαζόμενοι αυτοί δικαιούνται να ζητήσουν την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστησαν. Συναφώς, το άρθρο 32, παράγραφος 5, του νόμου 183/2010 προβλέπει ότι, σε περίπτωση καταχρηστικής χρησιμοποίησης συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου, το δικαστήριο υποχρεώνει τον εργοδότη να καταβάλει στον εργαζόμενο συνολική αποζημίωση κυμαινόμενη μεταξύ των τελευταίων πλήρων πραγματικών αποδοχών 2,5 και 12 μηνών.
- 36 Επίσης από τη διάταξη περί παραπομπής απορρέει ότι, κατά τη νομολογία του Corte suprema di cassazione (Ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου), ο εργαζόμενος μπορεί επίσης να αξιώσει την αποκατάσταση της ζημίας την οποία προξενεί η απώλεια ευκαιριών εργασίας.
- 37 Το αιτούν δικαστήριο εκτιμά, πάντως, ότι η προβλεπόμενη στο άρθρο 32, παράγραφος 5, του νόμου 183/2010 αποζημίωση δεν συνιστά ικανό μέτρο για την αποκατάσταση της ζημίας που προξενεί η καταχρηστική χρησιμοποίηση συμβάσεων ορισμένου χρόνου, και ότι η απαιτούμενη απόδειξη της απώλειας ευκαιριών εργασίας ενδέχεται να αποβεί πολύ δύσκολη, αν όχι αδύνατη. Πράγματι, είναι αδύνατη η προσκόμιση αποδείξεως της απώλειας της ευκαιρίας επιτυχίας σε διοικητικό διαγωνισμό. Ως εκ τούτου η δυνατότητα του οικείου εργαζομένου να αποδείξει την ύπαρξη ζημίας προξενθείσας από μια τέτοια απώλεια ευκαιρίας είναι αμιγώς θεωρητική. Στο πλαίσιο αυτό, δεν μπορεί, κατά το αιτούν δικαστήριο, να αποκλειστεί ότι οι διατάξεις του εσωτερικού δικαίου οι οποίες οριοθετούν την εκτίμηση της ζημίας είναι ικανές να καταστήσουν στην πράξη αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση, από τον εργαζόμενο, των δικαιωμάτων που του απονέμει το δίκαιο της Ένωσης, και δη του δικαιώματός του σε αποκατάσταση της ζημίας την οποία υπέστη λόγω της καταχρηστικής χρησιμοποίησης, από τον πρώην εργοδότη του ο οποίος υπάγεται στον δημόσιο τομέα, διαδοχικών συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου.
- 38 Τούτου δοθέντος, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις που εκτίθενται στη σκέψη 30 της παρούσας αποφάσεως, πρέπει να εξακριβωθεί αν οι επίδικες στην υπόθεση της κύριας δίκης εθνικές διατάξεις είναι σύμφωνες προς τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας.
- 39 Όσον αφορά, αφενός, την αρχή της ισοδυναμίας, υπενθυμίζεται ότι από την αρχή αυτή απορρέει ότι τα άτομα που ασκούν δικαιώματα τα οποία απονέμει η έννομη τάξη της Ένωσης δεν πρέπει να περιέρχονται σε δυσμενέστερη θέση σε σχέση με εκείνους που ασκούν δικαιώματα αμιγώς εσωτερικής φύσεως.
- 40 Σύμφωνα, όμως, και με τις επισημάνσεις του γενικού εισαγγελέα στα σημεία 32 και 33 των προτάσεών του, τα μέτρα τα οποία θεσπίζει ο εθνικός νομοθέτης προς επιβολή κυρώσεων για την καταχρηστική χρησιμοποίηση των συμβάσεων ορισμένου χρόνου από τους εργοδότες του ιδιωτικού τομέα συνιστούν

εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης, όπως και τα μέτρα που θεσπίζει ο εν λόγω νομοθέτης στο πλαίσιο της οδηγίας 1999/70 προς επιβολή κυρώσεων για την καταχρηστική χρησιμοποίηση αυτού του είδους των συμβάσεων από τους υπαγόμενους στον δημόσιο τομέα εργοδότες. Επομένως, οι λεπτομέρειες εφαρμογής αυτών των δύο ειδών μέτρων δεν μπορούν να συγκριθούν από την άποψη της αρχής της ισοδυναμίας, δεδομένου ότι αφορούν την άσκηση δικαιωμάτων που απονέμει η έννομη τάξη της Ένωσης.

- 41 Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο δεν διαθέτει στοιχεία βάσει των οποίων θα μπορούσε να αμφιβάλλει ως προς τη συμφωνία των επίμαχων διατάξεων στην υπόθεση της κύριας δίκης προς την αρχή της ισοδυναμίας.
- 42 Άλλωστε, όπως υπομνήσθηκε στη σκέψη 33 της παρούσας αποφάσεως, η ρήτρα 5 της συμφωνίας-πλασίου δεν εμποδίζει, αυτή καθαυτήν, ένα κράτος μέλος να αντιμετωπίζει διαφορετικά την καταχρηστική χρησιμοποίηση διαδοχικών συμβάσεων ή σχέσεων εργασίας ορισμένου χρόνου αναλόγως του αν οι εν λόγω συμβάσεις ή σχέσεις εργασίας συνήφθησαν με εργοδότη ο οποίος ανήκει στον ιδιωτικό τομέα ή με εργοδότη υπαγόμενο στον δημόσιο τομέα.
- 43 Όσον αφορά, αφετέρου, την αρχή της αποτελεσματικότητας, από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι κάθε περίπτωση στην οποία τίθεται το ζήτημα εάν ένας εθνικός δικονομικός κανόνας καθιστά πρακτικώς αδύνατη ή εξαιρετικώς δυσχερή την άσκηση των παρεχόμενων από το δίκαιο της Ένωσης δικαιωμάτων των ιδιωτών πρέπει να εξετάζεται λαμβανομένης υπόψη της θέσεως του κανόνα αυτού στην όλη διαδικασία, της διεξαγωγής της διαδικασίας και των ιδιαιτεροτήτων της ενώπιον των αρμοδίων εθνικών οργάνων. Υπό το πρίσμα αυτό, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, ενδεχομένως, οι αρχές που αποτελούν τη βάση του εθνικού δικαιοδοτικού συστήματος, όπως η προστασία των δικαιωμάτων άμυνας, η αρχή της ασφάλειας δικαίου και η εύρυθμη διεξαγωγή της διαδικασίας (αποφάσεις της 21ης Φεβρουαρίου 2008, *Tele2 Telecommunication*, C-426/05, EU:C:2008:103, σκέψη 55 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία, καθώς και της 29ης Οκτωβρίου 2009, *Pontin*, C-63/08, EU:C:2009:666, σκέψη 47).
- 44 Επομένως, πρέπει να εξεταστεί το ζήτημα αν, σύμφωνα με τις αποφάσεις της 7ης Σεπτεμβρίου 2006, *Marrosu και Sardino* (C-53/04, EU:C:2006:517), και της 26ης Νοεμβρίου 2014, *Mascolo κ.λπ.* (C-22/13, C-61/13 έως C-63/13 και C-418/13, EU:C:2014:2401), το εθνικό δίκαιο προβλέπει άλλο αποτελεσματικό μέτρο προς αποτροπή της καταχρηστικής χρησιμοποίησης των διαδοχικών συμβάσεων ορισμένου χρόνου, αλλά και προς τη δέουσα κύρωση αυτής της καταχρηστικής πρακτικής και της απαλείψεως των συνεπειών της παραβάσεως του δικαίου της Ένωσης. Στο πλαίσιο αυτό, πρέπει να ληφθεί υπόψη το σύνολο των διατάξεων που προβλέπει ο εθνικός νομοθέτης, όπερ περιλαμβάνει, σύμφωνα με τη νομολογία η οποία υπομνήσθηκε στη σκέψη 34 της παρούσας αποφάσεως, και τους μηχανισμούς επιβολής κυρώσεων.
- 45 Δεν εναπόκειται στο Δικαστήριο να αποφανθεί επί της ερμηνείας του εσωτερικού δικαίου, αφού η αποστολή αυτή ανήκει αποκλειστικά στο αιτούν δικαστήριο, το οποίο οφείλει, εν προκειμένω, να διαπιστώσει αν οι απαιτήσεις που υπομνήσθηκαν στις τρεις προηγούμενες σκέψεις πληρούνται από τις διατάξεις της κρίσιμης εθνικής ρυθμίσεως. Εντούτοις, το Δικαστήριο, αποφαινόμενο επί αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως, δύναται, εφόσον παρίσταται ανάγκη, να προβεί σε διευκρινίσεις προκειμένου να καθοδηγήσει το εθνικό δικαστήριο στην κρίση του.
- 46 Στο πλαίσιο αυτό, το εθνικό δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν οι εργαζόμενοι του δημόσιου τομέα μπορούν να επωφεληθούν, πέραν της κατ' αποκοπή αποζημίωσης την οποία προβλέπει το άρθρο 32, παράγραφος 5, του νόμου 183/2010, μέτρου όχι λιγότερο ευνοϊκού από το εφαρμοζόμενο ως προς τους εργαζόμενους του ιδιωτικού τομέα, το οποίο συνίσταται σε αποζημίωση προς αντιστάθμιση της μη μετατροπής της σχέσεως εργασίας ορισμένου χρόνου σε σχέση εργασίας αορίστου χρόνου.

- 47 Ωστόσο, όπως υπομνήσθηκε στη σκέψη 32 της παρούσας αποφάσεως, σε περίπτωση όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, τα κράτη μέλη δεν υποχρεούνται, υπό το πρίσμα της ρήτηρας 5 της συμφωνίας-πλαisiού, να προβλέπουν τη μετατροπή των συμβάσεως εργασίας ορισμένου χρόνου σε συμβάσεις αορίστου χρόνου. Επομένως, ούτε μπορεί να τους επιβληθεί η υποχρέωση να χορηγούν, σε διαφορετική περίπτωση, αποζημίωση προς αντιστάθμιση της μη μετατροπής της συμβάσεως.
- 48 Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει, εξάλλου, ότι η αποκατάσταση της ζημίας αυτής είναι αμιγώς θεωρητική, καθώς δεν είναι δυνατό να προσδιοριστεί με ποιον τρόπο ο οικείος εργαζόμενος μπορεί να αξιώσει δικαίωμα αποκαταστάσεως της προξενηθείσας ζημίας εάν, μεταξύ άλλων, είχε προκηρυχθεί διαγωνισμός προσλήψεων από τη διοίκηση ή αν του είχαν γίνει προτάσεις απασχολήσεως για εργασία αορίστου χρόνου.
- 49 Η Ιταλική Κυβέρνηση υποστηρίζει, συναφώς, ότι τα εθνικά δικαστήρια εφαρμόζουν ιδιαίτερος ευνοϊκά κριτήρια όσον αφορά τόσο την απόδειξη όσο και την εκτίμηση της ζημίας την οποία προξενεί η απώλεια ευκαιριών εργασίας, καθώς απαιτείται μόνο να αποδειχθεί, βάσει τεκμηρίων, όχι η απώλεια πλεονεκτήματος, αλλά η απώλεια της απλής δυνατότητας αποκτήσεως τέτοιας ευκαιρίας, ενώ η προξενηθείσα ζημία εκτιμάται, ακόμη και σε περίπτωση μη προσκομίσεως συγκεκριμένων αποδεικτικών στοιχείων από τον εργαζόμενο.
- 50 Λαμβανομένων υπόψη των εγγενών δυσκολιών της αποδείξεως της απώλειας ευκαιρίας, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι ένας μηχανισμός τεκμηρίων είναι σε θέση να εκπληρώσει την απαίτηση περί αποτελεσματικότητας, οσάκις σκοπός του είναι να διασφαλίσει στον εργαζόμενο ο οποίος, λόγω της καταχρηστικής χρησιμοποίησεως διαδοχικών συμβάσεων ορισμένου χρόνου, απώλεσε ευκαιρίες εργασίας τη δυνατότητα εξαλείψεως των συνεπειών της ως άνω παραβάσεως του δικαίου της Ένωσης.
- 51 Εν πάση περιπτώσει, το γεγονός ότι το μέτρο το οποίο θέσπισε ο εθνικός νομοθέτης προς επιβολή κυρώσεων στην καταχρηστική χρησιμοποίηση των συμβάσεων ορισμένου χρόνου από τους εργοδότες του ιδιωτικού τομέα συνιστά την ευρύτερη δυνατή προστασία που μπορεί να αναγνωριστεί σε εργαζόμενο, δεν μπορεί, αυτό καθαυτό, να συνεπάγεται μειωμένη αποτελεσματικότητα των εθνικών μέτρων τα οποία έχουν εφαρμογή στους εργαζόμενους του δημόσιου τομέα.
- 52 Προκύπτει, συναφώς, από τη δικογραφία την οποία έχει στη διάθεσή του το Δικαστήριο ότι η εθνική νομοθεσία περιλαμβάνει και άλλα μέτρα τα οποία αποβλέπουν στην αποτροπή της καταχρηστικής χρησιμοποίησεως των συμβάσεων ορισμένου χρόνου και, σε αντίθετη περίπτωση, στην επιβολή κυρώσεων. Συγκεκριμένα, το άρθρο 36, παράγραφος 5, του νομοθετικού διατάγματος 165/2001 προβλέπει ότι οι διοικήσεις υποχρεούνται να ανακτούν, από τα υπεύθυνα διευθυντικά στελέχη, τα ποσά τα οποία καταβλήθηκαν στους εργαζόμενους ως αποκατάσταση της ζημίας την οποία υπέστησαν λόγω της παραβάσεως των διατάξεων περί προσλήψεως ή απασχολήσεως, όταν η εν λόγω παράβαση οφείλεται σε δόλο ή βαρεία αμέλεια. Μια τέτοια παράβαση λαμβάνεται, εξάλλου, υπόψη για την αξιολόγηση της εργασίας αυτών των διευθυντικών στελεχών, στα οποία, λόγω της παραβάσεως αυτής, δεν μπορεί να καταβληθεί έκτακτη αμοιβή για την επίτευξη αποτελέσματος. Περαιτέρω, το άρθρο 36, παράγραφος 6, αυτού του νομοθετικού διατάγματος προβλέπει ότι οι δημόσιες διοικήσεις οι οποίες έχουν ενεργήσει κατά παράβαση των διατάξεων περί προσλήψεως ή απασχολήσεως δεν μπορούν να προβούν σε προσλήψεις, για οποιονδήποτε λόγο, κατά τα τρία έτη που έπονται της παραβάσεως αυτής.
- 53 Εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει αν τα στοιχεία αυτά, τα οποία αφορούν τις κυρώσεις που μπορούν να επιβληθούν εις βάρος των δημόσιων διοικήσεων και των διευθυντικών τους στελεχών, σε περίπτωση καταχρηστικής χρησιμοποίησεως συμβάσεων ορισμένου χρόνου, έχουν αποτελεσματικό και αποτρεπτικό χαρακτήρα ώστε να διασφαλιστεί η πλήρης αποτελεσματικότητα των κανόνων που θεσπίζονται κατ' εφαρμογήν της συμφωνίας-πλαisiού.

- 54 Υπό το πρίσμα των ανωτέρω διαπιστώσεων, στα υποβληθέντα ερωτήματα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι η ρήτρα 5 της συμφωνίας-πλαisiού έχει την έννοια ότι δεν αντιτίθεται σε εθνική νομοθεσία η οποία, αφενός, δεν επιβάλλει, για την καταχρηστική χρησιμοποίηση, από εργοδότη ο οποίος υπάγεται στον δημόσιο τομέα, διαδοχικών συμβάσεων ορισμένου χρόνου, την υποχρέωση καταβολής στον οικείο εργαζόμενο αποζημιώσεως προς αντιστάθμιση της μη μετατροπής της σχέσεως εργασίας ορισμένου χρόνου σε σχέση εργασίας αορίστου χρόνου, αλλά, αφετέρου, προβλέπει τη χορήγηση αποζημιώσεως κυμαινόμενης μεταξύ 2,5 και 12 μηνιαίων μισθών υπολογιζομένων βάσει των τελευταίων μηνιαίων αποδοχών του εν λόγω εργαζομένου, σε συνδυασμό με τη δυνατότητα του εργαζομένου να λάβει πλήρη αποζημίωση εάν αποδείξει, βάσει τεκμηρίου, ότι απώλεσε άλλες ευκαιρίες ανευρέσεως εργασίας ή ότι, εάν είχε προκηρυχθεί τακτικός διαγωνισμός, θα είχε επιτύχει σε αυτόν, υπό την προϋπόθεση ότι η νομοθεσία αυτή συνοδεύεται από μηχανισμό κυρώσεων αποτελεσματικού και αποτρεπτικού χαρακτήρα, όπερ εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 55 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (πρώτο τμήμα) αποφαινεται:

Η ρήτρα 5 της συμφωνίας-πλαisiού για την εργασία ορισμένου χρόνου, η οποία συνήφθη στις 18 Μαρτίου 1999, και έχει προσαρτηθεί στην οδηγία 1999/70/ΕΚ του Συμβουλίου, της 28ης Ιουνίου 1999, σχετικά με τη συμφωνία-πλαisiο για την εργασία ορισμένου χρόνου που συνήφθη από τη CES, την UNICE και το CEEP, έχει την έννοια ότι δεν αντιτίθεται σε εθνική νομοθεσία η οποία, αφενός, δεν επιβάλλει, για την καταχρηστική χρησιμοποίηση, από εργοδότη ο οποίος υπάγεται στον δημόσιο τομέα, διαδοχικών συμβάσεων ορισμένου χρόνου, την υποχρέωση καταβολής στον οικείο εργαζόμενο αποζημιώσεως προς αντιστάθμιση της μη μετατροπής της σχέσεως εργασίας ορισμένου χρόνου σε σχέση εργασίας αορίστου χρόνου, αλλά, αφετέρου, προβλέπει τη χορήγηση αποζημιώσεως κυμαινόμενης μεταξύ 2,5 και 12 μηνιαίων μισθών υπολογιζομένων βάσει των τελευταίων μηνιαίων αποδοχών του εν λόγω εργαζομένου, σε συνδυασμό με τη δυνατότητα του εργαζομένου να λάβει πλήρη αποζημίωση εάν αποδείξει, βάσει τεκμηρίου, ότι απώλεσε άλλες ευκαιρίες ανευρέσεως εργασίας ή ότι, εάν είχε προκηρυχθεί τακτικός διαγωνισμός, θα είχε επιτύχει σε αυτόν, υπό την προϋπόθεση ότι η νομοθεσία αυτή συνοδεύεται από μηχανισμό κυρώσεων αποτελεσματικού και αποτρεπτικού χαρακτήρα, όπερ εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει.

(υπογραφές)